

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΤΟΞΟΥ

Ένα πρόγραμμα παρέμβασης - διαχείρισης της σχολικής βίας
για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας

Διονύσης Μεσσάρης, Μαρκέλλα Παραμυθιώτου, Αγγελική Θάνου,
Μίλτος Σακελλαρίου, Ευγενία Φοράδη, Ρόζα Φρέρη,
Βασιλική Παπασιμπα, Αναστασία Πάντζιου

ΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΤΟΞΟΥ

Ένα πρόγραμμα παρέμβασης -
διαχείρισης της σχολικής βίας
για παιδιά προσχολικής και
πρωτοσχολικής ηλικίας

Θέση υπογραφής δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη - Βιβλία για εκπαιδευτικούς - Διδακτική Πράξη & Θεωρία
Διονύσης Μεσσάρης, Μαρκέλλα Παραμυθιώτου, Αγγελική Θάνου, Μίλτος Σακελλαρίου,
Ευγενία Φοράδη, Ρόζα Φρέρη, Βασιλική Παπασιμπα, Αναστασία Πάντζιου,
*Τα μουσικά του ουράνιου τόξου - Ένα πρόγραμμα παρέμβασης - διαχείρισης
της σχολικής βίας για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας*

Εικονογράφηση εξωφύλλου: Στέλιος Σταματιάδης

Οι εικόνες του παραρτήματος είναι του Ζαχαρία Παπαδόπουλου

Υπεύθυνη έκδοσης: Υβόνη Καρύδη

Επιστημονική επιμέλεια: Βασιλική Νίκα

Διόρθωση: Ευαγγελία Δάλκου

Σχεδιασμός/σελιδοποίηση: Λενιώ Μαργαριτούλη

Φιλμ, μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη) και Διονύσης Μεσσάρης,
Μαρκέλλα Παραμυθιώτου, Αγγελική Θάνου, Μίλτος Σακελλαρίου, Ευγενία Φοράδη,
Ρόζα Φρέρη, Βασιλική Παπασιμπα, Αναστασία Πάντζιου, 2015

Copyright © για τις εικόνες Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2008, 2018

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Αύγουστος 2018

ΚΕΤ 9713 ΚΕΠ 330/18

ISBN 978-960-16-6357-9

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ-ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ)
Τ.Θ. 1213, 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Ο κόσμος είναι επικίνδυνος
όχι εξαιτίας αυτών που κάνουν το κακό,
αλλά εξαιτίας αυτών που τους κοιτάζουν
χωρίς να κάνουν τίποτα.*

Άλμπερτ Αϊνστάιν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
ΜΕΡΟΣ 1ο	
Το σχολείο που προλαμβάνει και δημιουργεί - Διονύσης Μεσσάρης	15
Όταν η σχολική βία κάνει την εμφάνισή της - Μαρκέλλα Παραμυθιώτου - Αγγελική Θανου	21
Η συμβολή της συστημικής επιστήμης στην αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού - Μίλτος Σακελλαρίου	29
ΜΕΡΟΣ 2ο	
Αναλυτική περιγραφή του ψυχοπαιδαγωγικού προγράμματος παρέμβασης «Τα μυστικά του ουράνιου τόξου»	37
Οι ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις	41
1η παρέμβαση: «Συνεπιβάτες στη χώρα του ουράνιου τόξου»	41
2η παρέμβαση: «Το ταξίδι συνεχίζεται»	45
3η παρέμβαση: «Ο Στρατής»	49
4η παρέμβαση: «Τα μπαλόνια της φιλίας»	52
5η παρέμβαση: «Πειράζει να είμαι διαφορετικός;»	55
6η παρέμβαση: «Είμαι διαφορετικός, είσαι διαφορετικός, είμαστε μοναδικοί»	57
7η παρέμβαση: «Ας μιλήσουμε για συναισθήματα»	60
8η παρέμβαση: «Φύγε... Φόβε... Φύγε!»	63

9η παρέμβαση: «Πού βρίσκεται ο δικός σου φόβος; Άφοβος-Φοβούλης-Φόβος-Φοβάρας»	65
10η παρέμβαση: «Μιλώ για συναισθήματα»	67
11η παρέμβαση: «Πιο δυνατή ομάδα»	69
12η παρέμβαση: «Εγώ για σένα, εσύ για μένα»	71
13η παρέμβαση: «Έμφυλα στερεότυπα» (αγόρια-κορίτσια)	73
14η παρέμβαση: «Όλοι μαζί φτιάχνουμε τη δική μας εικονογραφημένη ιστορία» (παραμυθοσαλάτα)	75
15η παρέμβαση: «Το τραγούδι μας»	77
16η παρέμβαση: «Το ταξίδι μας»	79
Κλείσιμο-συνάντηση με τους γονείς	81
Αντί επιλόγου	83
Βιβλιογραφία	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	99

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάθε πρόγραμμα παρέμβασης το οποίο εφαρμόζεται στο σχολείο, ανεξάρτητα από το πότε, το πού και το πλαίσιο στο οποίο αξιοποιήθηκε αρχικά, έχει ως προορισμό να αξιοποιηθεί και σε άλλα σχολικά περιβάλλοντα ώστε να δικαιωθεί η ύπαρξή του. Το ψυχοπαιδαγωγικό πρόγραμμα παρέμβασης με τον τίτλο «Τα μυστικά του ουράνιου τόξου» σχεδιάστηκε, εφαρμόστηκε και αξιολογήθηκε προκειμένου να βοηθήσει παιδιά προσχολικής ηλικίας να διαχειριστούν συμπεριφορές σχολικής βίας που αναδύθηκαν στο νηπιαγωγείο τους.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και επιχειρεί να καλύψει το κενό που υπάρχει στη βιβλιογραφία όσον αφορά την ενδυνάμωση των παιδιών αυτής της ηλικίας όταν έρχονται αντιμέτωπα με βίαιες συμπεριφορές από συμμαθητές τους στον χώρο του σχολείου. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, στα περιεχόμενά του ο αναγνώστης συναντά:

- τη φιλοσοφία και το όραμα ενός «Σχολείου που προλαμβάνει και δημιουργεί» ενσωματώνοντας τις αρχές της πρόληψης και της αντιμετώπισης της σχολικής βίας στον στρατηγικό σχεδιασμό του,
- σαφή περιγραφή των μορφών και των χαρακτηριστικών της ενδοσχολικής βίας,
- διεξοδική αναφορά στην κοινωνική αρχιτεκτονική της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και στους ρόλους που διαμορφώνονται μεταξύ των μαθητών,
- διευκρινίσεις προς τους εκπαιδευτικούς σχετικά με τον δικό τους ρόλο, τη στάση και τη συμπεριφορά τους,

- παραδείγματα προγραμμάτων παρέμβασης που έχουν εφαρμοστεί και απευθύνονται σε όλους τους μαθητές,
- συστημική προσέγγιση του φαινομένου, καθώς αυτό επηρεάζεται από το πολιτισμικό πλαίσιο και τις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες,
- αναλυτική περιγραφή του προγράμματος παρέμβασης και των δεκαέξι επιμέρους παρεμβάσεων με σαφή αναφορά σε στοχοθεσία, μεθοδολογία, υλικά και περιεχόμενο και
- φόρμα παρατήρησης και καταγραφής του φαινομένου.

Βασική επιδίωξη του προγράμματος παρέμβασης που περιγράφεται λεπτομερώς είναι οι μικροί μαθητές να εμβολιαστούν με δεξιότητες διαχείρισης συμπεριφορών που συνιστούν σχολική βία, οι οποίες αποτελούν δεξιότητες ζωής που ενισχύουν το *ευ ζην*, που είναι και το τελικό ζητούμενο.

Οφείλουμε από καρδιάς ένα μεγάλο ευχαριστώ στα παιδιά και στους γονείς τους, στους συναδέλφους μας του ΠΛΗΝΕΤ Κυκλάδων, στον συγγραφέα Αντώνη Παπαθεοδούλου για τη σύμφωνη γνώμη του να χρησιμοποιηθεί το κείμενό του με τον τίτλο «Φύγε... Φόβε... Φύγε», στους δασκάλους Αργύρη Παπαθανασίου και Νικόλαο Ψαρρό, που διέθεσαν χρόνο και την καθαρή τους εξωτερική ματιά στα κείμενά μας, και βεβαίως στις Εκδόσεις Πατάκη για την εμπιστοσύνη τους.

Η συγγραφική ομάδα

ΜΕΡΟΣ 1ο

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΟΥ ΠΡΟΛΑΜΒΑΝΕΙ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ

Διονύσης Μεσσάρης,
πρώην περιφερειακός διευθυντής
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Νοτίου Αιγαίου

Τα τελευταία χρόνια διαπιστώνεται αυξητική τάση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού στα σχολεία της χώρας, γεγονός το οποίο έχει προκαλέσει έντονη ανησυχία εν γένει στην ελληνική κοινωνία και ιδιαίτερα στη σχολική κοινότητα.

Με στόχο την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, το εκάστοτε Υπουργείο Παιδείας με τα θεσμικά του όργανα σχεδιάζει και προτείνει δράσεις και τρόπους διαχείρισής του.

Στις 17/12/2012 εγκαινιάστηκε ο θεσμός του Παρατηρητηρίου της Ενδοσχολικής Βίας με πολλαπλή στόχευση, η οποία περιγράφεται αναλυτικά στον ιστότοπο του Υπουργείου Παιδείας (βλ. <http://paratiritirio.minedu.gov.gr/>).

Στο πλαίσιο αυτό και στη διάρκεια της δικής μου θητείας (Ιανουάριος 2013-Απρίλιος 2015), στην οποία είμαι αρμόδιος να αναφερθώ, ορίστηκε συντονιστική ομάδα στην Περιφέρεια Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Νοτίου Αιγαίου, με απόφαση του περιφερειακού διευθυντή

Εκπαίδευσης, με στόχο την καταγραφή, την υλοποίηση, τον συντονισμό και την αξιολόγηση των δράσεων πρόληψης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού καθώς και την πιλοτική εφαρμογή καινοτόμων προγραμμάτων.

Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση συγκεκριμένων δράσεων στις σχολικές μονάδες μάς οδήγησε στη σύσταση και λειτουργία Ομάδας Πολλαπλασιαστών, η οποία αποτελείται από τους σχολικούς συμβούλους και τους υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων και Δομών της Εκπαίδευσης και -σε επίπεδο σχολικής μονάδας- από έναν εκπαιδευτικό, υπεύθυνο για τα θέματα πρόληψης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Η φιλοσοφία και το όραμα του «Σχολείου που προλαμβάνει και δημιουργεί» ενσωματώνει, χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες, τις αρχές της πρόληψης και της αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στον στρατηγικό σχεδιασμό του.

Ο ολοκληρωμένος αυτός σχεδιασμός της διοίκησης, σε συνδυασμό με την ανάγκη παρέμβασης σε πραγματικό πρόβλημα σχολικής βίας που εκδηλώθηκε σε πολυδύναμο νηπιαγωγείο των Κυκλάδων, έδωσε τη δυνατότητα στη συντονιστική ομάδα εργασίας να σχεδιάσει, να εφαρμόσει πιλοτικά σε νηπιαγωγείο και να αξιολογήσει το καινοτόμο πρόγραμμα που περιγράφεται στα επόμενα κεφάλαια.

Η μεγάλη δυσκολία της προσπάθειας αυτής αφορά τη φύση του προβλήματος, εφόσον πρόκειται ουσιαστικά για ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο δεν επιδέχεται μαθηματικές λύσεις. Η εκδήλωση του φαινομένου της βίας επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων, με αποτέλεσμα η αναγνώριση και η αντιμετώπισή της να παρουσιάζουν δυσκολίες, ακόμα και όταν υπάρχουν καλές προθέσεις. Τέτοια προβλήματα απαιτούν συνεχείς και συντονισμένες προσπάθειες εκ μέρους των φορέων της σχολικής κοινότητας, καθώς επίσης τη συμμετοχή και τη συνεργασία τους με φορείς των τοπικών κοινωνιών.

Το βασικό ερώτημα που προκύπτει από την ανάλυση του προβλήματος είναι:

Πώς μπορούμε να συμβάλουμε στη μείωση των αιτιών οι οποίες είναι υπεύθυνες για τη διαμόρφωση ευάλωτων προσωπικοτήτων που εξελίσσονται σε παιδιά που εκφοβίζουν ή εκφοβίζονται;

Η απάντηση στο ερώτημα συμπυκνώνεται στο όραμα και στα χαρακτηριστικά του «Σχολείου που προλαμβάνει και δημιουργεί».

Το «Σχολείο που προλαμβάνει και δημιουργεί» μπορεί να είναι ένα

δυναμικό, δημιουργικό και αποτελεσματικό εργαστήριο αγωγής που απαιτεί ουσιαστική και εις βάθος προσπάθεια από το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας. Έχει τη δυνατότητα να στοχεύει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των τοπικών κοινωνιών, να οδηγεί στην εκπαίδευση που προωθεί τη συνεργασία και την ενεργοποίηση φορέων και πολιτών και μέσα από τη λειτουργία του να διαμορφώνει τον μαθητή-πολίτη.

Στον αντίποδα της βίας και του εκφοβισμού βρίσκονται οι έννοιες της δημιουργικότητας και της καινοτομίας, που ενισχύουν την αυτοεκτίμηση μικρών και μεγάλων. Τα μικρής διάρκειας προγράμματα προσφέρουν βραχυπρόθεσμες λύσεις, δεν εξασφαλίζουν όμως απαραίτητα τη λειτουργία του σχολείου που ενισχύει την αυτοεκτίμηση του μαθητή, του σχολείου που τον κάνει να πατάει στα πόδια του και να αποκτά δεξιότητες ζωής. Το μεγάλο πρόγραμμα πρόληψης είναι το ίδιο το σχολείο.

Οι δυνατότητες παρέμβασης που έχουμε εμείς, εκπαιδευτικοί και γονείς, είναι η ενίσχυση της προσωπικότητας των παιδιών καθώς και η βελτίωση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώνονται. Το κοινωνικό πλαίσιο -οικογένεια, σχολείο, κοινότητα- είναι αυτό που καλλιεργεί ή υποθάλλει φαινόμενα βίας ή αναστέλλει την εκδήλωσή τους. Η πρόληψη, για να έχει αξία και να είναι αποτελεσματική, πρέπει να στοχεύει στην ενίσχυση της προσωπικότητας του νηπίου, του παιδιού, του εφήβου, αλλά και του ενήλικα, και ιδιαίτερα στην ενδυνάμωση του ψυχισμού τους, ώστε να αναπτύξουν άμυνες και να αποκτήσουν δεξιότητες ζωής, για να εκπληρώνουν τα όνειρά τους και να βρίσκουν την ευτυχία σ' αυτό που είναι και όχι σε αυτό που προσδοκούν να αποκτήσουν.

Απαιτείται αλλαγή στην αντίληψη για την εκπαίδευση. Η χώρα μας έχει ανάγκη από εκπαίδευση που θα αναγνωρίζει στα παιδιά τις δημιουργικές τους ικανότητες, τη διαφορετικότητα, θα τα προτρέπει να αλληλεπιδρούν, θα τα αφήνει να πειραματίζονται, να συνειδητοποιούν την πρόοδό τους, ναιώθουν ικανοποίηση από τη δημιουργία και τη συνεργασία.

Ένα νέο, καινοτόμο και αποτελεσματικό εκπαιδευτικό σύστημα, προσανατολισμένο στις παραπάνω αρχές, προϋποθέτει συνεχή σχεδιασμό και ανατροφοδότηση σε όλα τα επίπεδα, ακόμα και κάθε διδακτικής ώρας. Η φιλοσοφία του σχολείου αυτού συμπυκνώνεται στην απλή φράση «να δώσουμε την ευκαιρία στους μαθητές να επεξεργαστούν και να ανακαλύψουν τον κόσμο ακολουθώντας τις δικές τους διαδρομές και όχι να τους παρέχουμε έτοιμες

απαντήσεις». Αυτή η κατεύθυνση της εκπαίδευσης απαιτεί την εφαρμογή αποκεντρωμένων μοντέλων που βασίζονται σε πραγματική ενεργοποίηση και λειτουργία των τοπικών κοινωνιών.

Το ερώτημα που μπορεί να προκύψει είναι κατά πόσον είναι εφικτό, στο σημερινό σχολείο, να εφαρμοστούν ανάλογες πρωτοβουλίες και αλλαγές.

Η απάντηση είναι: **ναι**, μπορούν να υπάρξουν απίστευτα δημιουργικές και καινοτόμες αλλαγές και δράσεις, αρκεί να απελευθερώσουμε τις δικές μας δυνάμεις και να είμαστε διατεθειμένοι να θέσουμε στο κέντρο τα παιδιά και τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες.

Η συνεργασία εκπαιδευτικών, γονέων και φορέων των τοπικών κοινωνιών αναδεικνύει αμέσως την ανάγκη δικτύωσης μέσω συμφώνων συνεργασίας με σκοπό την αξιοποίηση όλων των υποδομών και του ανθρώπινου δυναμικού σε δράσεις αναπλαισίωσης και βελτίωσης της λειτουργίας των κοινωνικών και θεσμικών δομών. Μέσα στις τοπικές κοινωνίες κρύβεται ένας θησαυρός γνώσεων, δεξιοτήτων, ανθρώπων και υποδομών που τις περισσότερες φορές αξιοποιείται ελάχιστα.

Το όραμα του Κοινωνικού Σχολείου στόχευε στην ανάδειξη αυτών των θησαυρών και στη δημιουργία ομάδων συνεργασίας που θα βελτιώνουν τη λειτουργία των πλαισίων. Αυτό απαιτεί μια συντονισμένη υπέρβαση που περιγράφεται μεστά στο ποιητικό όραμα του Οδυσσέα Ελύτη μέσα απ' τον στίχο του *κάνε άλμα πιο γρήγορο απ' τη φθορά...*

Η σταδιακή επιτυχία τέτοιων προσπαθειών δημιουργεί νησίδες αλλαγών οι οποίες μελλοντικά θα οδηγήσουν σε ευρύτερες αλλαγές και στα θεσμικά πλαίσια. Το ζητούμενο, επομένως, είναι ένα ευέλικτο, εξωστρεφές σχολείο που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας και δημιουργεί κριτικά σκεπτόμενους πολίτες με δεξιότητες, γνώσεις, προσαρμοστικότητα, αυτοπεποίθηση και αυτοπειθαρχία. Στόχος του σύγχρονου, ανοιχτού και δημοκρατικού σχολείου είναι να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην τοπική κοινωνία και τη σχολική μονάδα.

Οι κοινωνικές συνθήκες απαιτούν να καταβάλουμε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες των παιδιών για δημιουργία και καινοτομία δίνοντας χρώμα στα όνειρά τους. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων που συμβάλλουν με σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους και βιωματικές τεχνικές στην ανακάλυψη του τοπικού περιβάλλοντος και στη δημιουργία πολιτών με γνώση, άποψη και δράση

για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και τη βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής όπου ζουν αποτέλεσαν βασικό στοιχείο της στρατηγικής της Περιφερειακής Διεύθυνσης Εκπαίδευσης Νοτίου Αιγαίου.

Η βασική αρχή που θα πρέπει να διέπει κάθε διοικητική ενέργεια είναι:

Η διοίκηση πρέπει να υποστηρίζει την εκπαίδευση.

Όπως διαπιστώνεται από τη μέθοδο διοίκησης, τον επιχειρησιακό σχεδιασμό που εφαρμόστηκε καθώς και από τα αποτελέσματα, σε κάθε βήμα του διοικητικού έργου μας υπήρξε η παιδαγωγική-εκπαιδευτική οπτική και στην κατεύθυνση αυτή καθοδηγήθηκαν όλα τα στελέχη του πεδίου ευθύνης μας. Η στρατηγική αυτή είχε ενισχυθεί με πλήθος επιμορφωτικών δράσεων και προγραμμάτων με τον τίτλο *Το Κοινωνικό Σχολείο: Σχολείο που προλαμβάνει και δημιουργεί*, ενσωματώνοντας το μεγαλύτερο μέρος των προγραμμάτων και δράσεων των σχολικών μονάδων, δίνοντας δυνατότητες υποστήριξης των εκπαιδευτικών στην ανάληψη πρωτοβουλιών και στηρίζοντας το σχολείο που παρέχει δεξιότητες ζωής, που είναι ανοιχτό στη ζωή και τη δράση και το οποίο στοχεύει στη δημιουργία ενεργών πολιτών.

Κάθε βήμα μας προς μια καλύτερη κοινωνία και έναν άλλο τρόπο ζωής έχει αξία και σταθερότητα όταν ενσωματώνει και την προσωπική ευθύνη μας, που συμπυκνώνεται στη φράση:

Γίνε πρώτα Εσύ η αλλαγή που θέλεις να έρθει.